

ni podaci. U drugom je dijelu „Priloga“ popis korištenih kratica.

Prema autorovom navodu, cilj je studije utvrditi na koji je način u promatranom razdoblju bila organizirana uprava na području Savske banovine te kako je djelovala u odnosu između namjera režima i potreba stanovništva. Dosadašnja su istraživanja polazila od teze da su upravni i samoupravni organi u tih deset godina (1929-1939) bili tek transmisija i bespogovorni izvršitelj režimske volje. Ipak, ova je studija pokazala kako to nije u potpunosti točno; naprotiv, upravni je aparat imao svoju unutarnju dinamiku i različite slabosti, a vidljiva je i odvojenost izvršnih organa od potreba ili želja samih građana. Autor stoga zaključuje kako je i to, uz druge poznate razloge, pridonijelo slomu centralizma. Uz to, kao što primjećuje i jedan od recenzenata, u gotovo svakom radu o međuratnom razdoblju spominje se proces centralizacije, no do sada se o samom načinu provedbe nije znalo puno. Autor je uspješno analizirao i prikazao proces radikalne centralizacije koji je započeo stvaranjem banovina, stavljajući ga u okvir pokušaja modernizacije državne uprave koja je kao proklamirani cilj imala bolje povezivanje, u zakonodavnom i upravnom smislu, do tada prilično heterogenog državnog teritorija. Upravo je na tom polju, unifikaciji zakonodavstva i ujednačavanju uprave na prostoru čitave države, režim diktature i ostvario određene uspjehe.

Važan element u funkcioniranju uprave i samouprave svakako je i činovnički kadar, odnosno *ljudski faktor*, čemu je autor posvetio značajan prostor istražujući položaj i ovlasti činovništva, ali i diskrecijsku moć koja je rezultirala čestim zlouporabama. Ovo je pitanje posebno važno jer su upravo službenici lokalnih organa uprave često jedini dodir stanovništva s državom te se kroz odnos s njima stvara dojam i o samoj državi.

Savska je banovina bila površinom i brojem stanovnika najveća od devet novostvorenih banovina te je obuhvaćala značajan prostor današnje Republike Hrvatske. Dokumenti nastali djelovanjem upravo institucija Savske banovine među najvažnijim su izvorima za proučavanje hrvatske povijesti 1930-ih godina, što knjigu čini nezaobilaznom za svakoga povjesničara koji će se baviti tim razdobljem. Autor je na temelju iscrpne analize opsežnog arhivskog gradiva došao do novih spoznaja o razvoju uprave na hrvatskom području, ali i opovrgnuo neke do sada ustaljene pretpostavke o upravi kao pukom poslušniku režima. Zaključno možemo reći kako knjiga svakako predstavlja značajan doprinos hrvatskoj historiografiji, a zbog svoje interdisciplinarnosti i inovativnog pristupa istraživanju uprave može poslužiti kao obrazac za buduća istraživanja.

Ivan Milec

Stefan GUŽVICA: *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936.-1940.* (Zagreb: Srednja Europa, 2020). 156 str. ISBN 978-953-8281-24-2.

Nakon izdanja na engleskom i slovenskom jeziku, srpski povjesničar Stefan Gužvica, u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Srednja Europa, objavio je 2020. godine i na hrvatskom jeziku knjigu pod naslovom *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936.-1940.* Time je potvrdio činjenicu da, unatoč zastupljenosti ovakvih tema u okviru jugoslavenske historiografije, još uvijek postoji prostor za istraživanje povijesti Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), pogotovo u po-

gledu analize pada Milana Gorkića, kao i radničkog pokreta. Ovom se monografijom Gužvica pridružuje nizu povjesničara, poput A. Jamesa McAdamsa (*Vanguard of the Revolution: The Global Idea of Communist Party*, Princeton University Press, 2017), koji svojim istraživanjima pokazuju kako ovakve teme, unatoč skepsi nekih pojedinaca, predstavljaju itekako potentno istraživačko područje mlađe generacije povjesničara.

Knjiga se sastoji od šest poglavlja, uz zahvale profesorima i kolegama na Srednjoeuropskom sveučilištu, među kojima autor posebno izdvaja Vladimira Petrovića i Balázsa Trencsényja. Osim navedenog, u knjizi se nalazi i popis kratice, kao i glavnih sudionika frakcijskih borbi u KPJ krajem tridesetih, koji su taksativno navedeni (IX), a autor je, također na početnim stranicama, objavio i njihove fotografije, što je uvelike pridonijelo zanimljivosti narativnog dijela knjige. Na kraju knjige, kao što je i uobičajeno, nalaze se bibliografija i kazalo.

Monografija je nastala kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja brojnih arhivskih fondova, među kojima su i dokumenti koji su pohranjeni u Ruskom državnom arhivu socio-političke povijesti. Tako se istraživanje bazira na fondovima Izvršnog komiteta Komunističke internacionale, Sekretarijata sekretara Izvršnog komiteta Komunističke internacionale Wilhelma Piecka, fondu Internacionale brigade španjolske republikanske vojske i dr. Cilj je knjige, kako navodi autor u prologu koji nosi naslov „Posljednji put u Moskvu“, nadići „teleologiju Tita“ (str. 2). Drugim riječima, Gužvica nastoji napraviti odmak od vodeće uloge Tita u frakcijskim borbama KPJ, što je bila historiografska praksa nekih autora, poput Silvina Eiletza, kao i Pere Simića te Zvonimira Despota. U prologu autor nadalje ističe kako se postavljajući narativna isključivo oko Tita stvara nepotpuna slika o KPJ, čime se frakcij-

ske borbe stavljanju na marginu (str. 4). Također, Gužvica ovom knjigom, kako sam ističe, nastoji redefinirati dosadašnje tendencije, sukladno kojima se KPJ nastojala reducirati na ulogu marionete Kominterne (str. 10).

U potpoglavlju „Historiografija“, u okviru kojega se autor bavi dosadašnjom historiografijom koja je obrađivala ovu temu, osim navođenja autorā, poput Ubavke Vujošević, Gužvica ističe kako dosadašnja istraživanja nisu uzimala u obzir utjecaj stranih komunista na događanja u KPJ, naglašavajući pri tome posebno utjecaj bugarskih, njemačkih te francuskih komunista. Autor ovdje također iznosi tezu prema kojoj je nacionalno pitanje bilo prenaplašeno u dosadašnjim istraživanjima, u smislu događanja unutar jugoslavenske Partije. Naime, Gužvica smatra da je nacionalno pitanje bilo jedan od aspekata politike KPJ, odnosno da je ono više bilo taktičko pitanje, a ne cilj sam po sebi. Na tragu toga, smatra kako i Ivo Banac u svojoj knjizi *Sa Staljinom protiv Tita* pretjerano naglašava važnost nacionalnog pitanja u ovom kontekstu (str. 3).

Iduće poglavlje pruža osvrt na izvore i metodologiju kojom se Gužvica služio, a to je prije svega distinkcija triju razina Kominterne (internacionalna, transnacionalna i nacionalna), koju je osmislila Brigitte Studer, a koju je autor primijenio kao okvir za interpretaciju različitih odnosa među članovima KPJ i drugih partija u Internacionali (str. 13).

U iduća tri poglavlja, koja nose naslove „‘O jedinstvu Partije’: frakcijske borbe u KPJ 1919-1935“, „Između ljevice i desnice“ te „Osujećena boljševizacija“, autor, nakon uvida u povijest frakcijskih borbi, za koje ističe da predstavljaju povijest svih dosadašnjih marksističkih organizacija (str. 17), analizira prvu važnu epizodu svoga istraživanja, a to su lik i djelo Milana Gorkića. Za nje-

ga Gužvica tvrdi da je izmijenio politiku prema socijaldemokratima te poticao djelovanje unutar postojećih nekomunističkih sindikata. Ovaj povjesničar ističe da je upravo Gorkić imao ključnu ulogu u preobrazbi Partije iz „ultra-lijeve sekte u rastuću masovnu organizaciju“ (str. 33), apostrofirajući tezu da je KPJ pod njegovim vodstvom postala avangarda Narodne fronte unutar Kominterne (str. 33). Gužvica ističe da je Gorkić još od uspona u Partiji, u nekim krugovima, bio optuživan za desničarenje i formiranje treće struje (str. 32). Velike kontroverze izazvala je politika Narodne fronte, koja je smatrana „desnim skretanjem“ jer je takva politika započela proces „legaliziranja“ Partije, odmičući fokus od ilegalnog djelovanja, odnosno promičući savez ne samo s nekomunističkom ljevicom, nego i sa svim onim snagama koje su se protivile kraljevoj diktaturi. Gužvica zaključuje da je sve navedeno, kao i okretanje njegovog bliskog suradnika Vladimira Čopića, dovelo do njegovog pada. Osim toga, Gužvica navodi još tri faktora koja su odigrala ulogu u njegovom padu, a to su: intenzifikacija političke represije unutar Kominterne, političke pogreške (neuspješan prijevoz boraca u Španjolsku) te njegove veze s već uhićenim komunistima (str. 52-54). Gorkićev pad je zanimljiv i s još jednog aspekta, a to je „konstrukcija krivnje“, tj. kako su određene osobe i njihova, često iznuđena priznanja korištena kao mehanizam rušenja. Tako autor rekonstruira sudbinu bliskog Gorkićevog suradnika Ivana Gržetića Fleischera, kojega predstavlja kao primjer konstrukcije krivnje koja je u konačnici imala za cilj rušenje samog Gorkića.

Optužbe koje su išle na Fleischerov račun kretale su se od one za alkoholizam do seksualnog napastovanja. Tako je npr. kao razlog njegovog uhićenja navedena ljubavnica koja je u međuvremenu „postala“ talijanski špijunka, dok

je njegov alkoholizam prerastao u „pijanke“ na kojima se svakodnevno opijao (str. 49). Sukladno navedenom, Gužvica ističe da je ovaj slučaj paradigmatički jer pokazuje načine na koji se konstruirala optužnica tijekom velikih čistki. Drugim riječima, u kafijskoj maniri, ovaj „slučaj pokazuje na koji se način krivnja retroaktivno konstruirala od naizgled nebitnih neslaganja unutar Partije, ali i kroz tračeve i nepotvrđene informacije“ (str. 49). Sve je ovo (politika Narodne fronte, „legalizacija“ Partije“, Fleischera krivnja) dovelo do Gorkićevog uhićenja, a potom i strijeljanja početkom studenog 1937. godine.

Posebno važan aspekt ovog poglavlja, ali i knjige u cjelini, jest činjenica da analizirajući navedeno autor zapravo redefinira Titovu ulogu u čistkama. Na tragu toga, Gužvica navodi da su autori poput Simića, Despota i Eiletza koristili kauzalno upitne dokaze da bi dokazali Titovu navodnu ulogu u čistkama te da su se isto tako nekritički odnosili prema izvorima ili su pak selektivno iz njih uzimali ono što je odgovaralo njihovom narativu (str. 50). Ovakve metodologije, prema Gužvici, autori su koristili s ciljem svesrdnog nastojanja da demoniziraju Tita, pa zbog toga iznose nevjerovatne tvrdnje, poput one da je Gorkić uhićen i strijeljan trideset mjeseci nakon što je Broz o njemu napisao izvještaj (str. 49).

Nakon Gorkićevog pada, kako Gužvica navodi, došlo je do stvaranja triju frakcija, čije djelovanje analizira u poglavlju „Frakcije“ (str. 61-97). Ovdje se zapravo radi o Privremenom rukovodstvu, na čijem je čelu bio Broz, Paralelnom centru, koji je bio vodstvom Ive Marića i Labuda Kusovca, te vahabitima, koje je predvodio Petko Miletić. Prilikom analize Privremenog rukovodstva autor ističe da je Tito tek od kraja ljeta 1937. godine djelovao *de facto* kao generalni sekretar. Njegovi su prvi koraci bili povratak partijskog vodstva u zemlju te

stvaranje Narodne fronte *odozdo* (str. 66). U smislu politike Narodne fronte, u koju su jugoslavenski komunisti uključivali i socijaldemokrate (ne i liberalnu opoziciju), autor iznosi tezu da se KPJ može smatrati „laboratorijem nove primjene Narodne fronte“ koja je postala dominantna nakon kolovoza 1939. godine (str. 68). Isto tako, Gužvica ističe određenu Titovu autonomiju u odnosu na Kominternu, pogotovo u smislu njezina zahtjeva da se iz Partije izbace Rodoljub Čolaković i Sreten Žujević, a koji Tito nije ispunio.

U potpoglavlju pod nazivom „Paralelni centar“ (str. 72-81) navodi se da je njegov vođa Ivan Marić imao određenu zadržku prema parlamentarizmu i reformističkim savezima (str. 73). Ovaj se centar sastojao od bivših pripadnika lijeve frakcije te je pokušao oformiti jugoslavenske organizacije studenata, žena i sindikata na liniji Narodne fronte (str. 79). Valja istaknuti i da su temeljne točke prijepora u odnosu na Privremeno rukovodstvo činile odnos prema Kaznjeničkom komitetu te partijskoj organizaciji u Dalmaciji, prema kojoj je Privremeno rukovodstvo imalo negativan stav (str. 75).

Obrađujući treću frakciju, vabahite, Gužvica navodi da su oni predstavljali ultraljevičarsku politiku (str. 89). Pripadnici ove struje bili su izrazito protiv građanskih političkih stranaka, i to u vrijeme kada Broz nije prioritet postavljao na borbu protiv kapitalizma i buržoazije, već protiv fašizma (str. 95). To je ujedno bio i jedan od razloga stvaranja diskrepancije u odnosu na Privremeno rukovodstvo. Inače, CK KPJ reagirao je na ovakvu politiku, pa je u Mitrovicu uputio pismo Komitetu u kojemu ga se optužuje za frakcionaštvo i pokušaj preuzimanja Partije (str. 94).

Usporedno s ovim frakcijama koje su se borile za prevlast u jugoslavenskoj

Partiji postojao je i „moskovski kandidat“ za čelno mjesto KPJ. Bio je to veteran revolucionarnog pokreta i čovjek kojemu se u Kominterni posebno vjerovalo, Kamilo Horvatin. On je ujedno, prema Wilhelmu Piecku, bio „najobjektivniji izvor informacija“ o stanju u Jugoslaviji (str. 83). Horvatin je kritizirao Stranku radnog naroda, kao i KPH, koje su oformljene u drugoj polovici 1930-ih godina, pa je između ostalog KPH smatrao odveć nacionalnom (str. 86). Međutim, u skladu s komunističkom praksom u ovom razdoblju, i on je postao žrtva čistki. Drugim riječima, razotkrili su ga ljudi koje je on sam denuncirao samo pola godine ranije, a to su Gorkić i Fleischer. Kamilo Horvatin smaknut je 15. ožujka 1938. kao pripadnik „kontrarevolucionarne trockističke organizacije“ (str. 89).

Nakon analize djelovanja glavnih frakcija koje su pretendirale da postanu dominantne u okviru KPJ, autor rekonstruira njihovu borbu. Ovdje Gužvica, za razliku od prijašnjih istraživanja, važan naglasak postavlja na internacionalni element. Tako ponovno ističe činjenicu da su određenu ulogu u ovim sukobima imali, između ostalog, francuski komunisti koji su nakon Marićeve smjene s čelne pozicije organizatora jugoslavenskih emigranta u Francuskoj izvršili pritisak nakon kojega je Marić vraćen na ovu funkciju (str. 101). Osim njega, među protivnicima Titove frakcije bio je i određeni broj jugoslavenskih dobrovoljaca u Španjolskoj koji je u jednom trenutku aktivno surađivao s Paralelnim centrom, a njih je predvodio Marko Marković. Ovi su dobrovoljci umjesto Tita željeli postaviti Karela Hudomalja na čelo KPJ. Okosnica ovih prijepora analizirana je u potpoglavlju „Likvidacionizam i hrvatsko pitanje“ (str. 113-120), unutar kojega se ističe da je konflikt bio direktno povezan s nacionalizmom i likvidacionizmom koji se odnosio na

pravilu primjenu politike Narodne fronte, dok se nacionalizam ticao pitanja jugoslavenske obrane u slučaju fašističkog napada (str. 113). Istovremeno, bile su prisutne i razmirice na relaciji KPH – KPJ u pogledu odnosa prema Stranci radnog naroda, za koju je KPJ smatrala da treba izaći samostalno na listi Udružene opozicije, dok su hrvatski komunisti zastupali jaču suradnju s HSS-om. Na tragu navedenog, KPH nije po direktivi KPJ postavila svoje kandidate na listu Udružene opozicije, nego je poduprla HSS (str. 115). Jasna manifestacija ovog skoba bila je vidljiva u Dalmaciji, gdje je došlo do smjene Vicka Jelaske, a na čije je mjesto postavljen Vicko Krstulović, što je bilo pomalo neuobičajeno jer su upravo stavovi dalmatinskih komunista bili najbliži Titovim (str. 117). Nastavljajući se na navedeno, Titova politika, kako ističe Gužvica, bila je hibrid revolucionarnog lenjinizma i Staljinove revolucije *odozdo* (str. 119).

Konačna konsolidacija vrha Partije zbilja se nakon Titovog odnosno Miletićevog boravka u Moskvi. Tito je imao jake protivnike u Moskvi, prije svega časnika Crvene armije Ivana Srebrenjaka te člana IKKI Kadrovskog odjela Georgija Damjanova-Bjelova, koji je tvrdio da je Tito pokušao dezertirati iz Crvene armije tijekom ruskog građanskog rata (str. 121). S druge strane, njegov je veliki zaštitnik bio bugarski komunist Ivan Karaivanov, koji je radio u Kadrovskom odsjeku KI (str. 120). Unatoč tomu, prema Gužvici, Titov položaj bio je daleko od sigurnog, pa je i sam put u Moskvu krajem kolovoza 1938. godine predstavljao veliku opasnost. Ovdje Gužvica opet suprotstavlja svoje teze ranijim interpretacijama Simića i Eiletza, koji su tvrdili da je Titov izvještaj doprinio smaknuću Sime Markovića odnosno Sime Miljuša, pri čemu ističe da sve što je Tito u svom izvještaju napisao o Markoviću jest da „ga je znao kao vođu desne frak-

cije, a Miljuša čak nije niti osobno poznavao“ (str. 122). Vrlo je važno da autor napominje kako su Simić i Eiletz u potpunosti zanemarili činjenicu da je i Čopić pisao identične izvještaje, te da su i ovi autori imali pristup tim izvještajima, ali su ih odlučili zanemariti. Isto tako, prema Gužvici, ovaj dvojac zanemaruju još jednu činjenicu, a to je da ni Tito ni Čopić nisu mogli otvoreno denuncirati partijske drugove kao špijune, čak i da su htjeli, jer bi se time postavilo pitanje zašto su toliko dugo šutjeli (str. 122).

Miletić je također došao u Moskvu, gdje je i on imao određenu potporu jer su neke osobe u KI smatrale da se Tita treba riješiti zato što njegova politika odstupa od Narodne fronte (str. 132). Unatoč tomu, Miletić nije uspio jer je u međuvremenu i on „pao“, i to kao posljedica „ispitivanja“ Filipovića, koji je „priznao“ da ga je Miletić 1929. godine regrutirao u „antisovjetsku trockističku organizaciju unutar KPJ“ (str. 135). Tako je ova borba okončana do 1939., kada je Paralelni centar u potpunosti poražen, a KPJ je od 1939. do početka 1940. potpuno reformirana (str. 99).

U posljednjem poglavlju („Epilog: Titov trijumf“), zaključujući argumentirani prikaz Titovog uspona na partijskih vrh, Gužvica ističe da Tito nije bio „neki makijevalistički genij, koji se uspeo do vrha intrigama i manipulacijama“ (str. 141) kao što neki autori tvrde. Nasuprot tome, kao neke od glavnih razloga Titovog uspjeha Stefan Gužvica ističe činjenicu da njegovi politički protivnici, poput Marića i Kusovca, nisu bili politički organizatori, da je Tito za razliku od ostalih pretendena bio spreman preuzeti inicijativu, odnosno da je imao proaktivan pristup unutarpartijskim pitanjima, ali isto tako da je ispravno shvatio određene pomake u promjeni linije KI te da je izbjegavao osobne sukobe. Ipak, kao „najevidentniji primjer ključnih razlika između Tita i njegovih

protivnika“ Gužvica navodi hrvatsko pitanje, koje je pokazalo dva bitna obilježja. Prvo je bilo afirmacija njegovoga ljevičarstva (njegov je pristup neutralizirao srpski hegemonistički nacionalizam i hrvatski separatistički nacionalizam). Drugo je obilježje Titova prilagodljivost u odnosima s unutarpartijskim disidentima (str. 138).

Što se tiče same strukture knjige, ona je na pojedinim mjestima zamršena, prije svega zbog ispreplitanja pojedinih događaja i vremenskih „skokova“, što čitatelju u određenoj mjeri otežava praćenje teksta. Isto tako, u dijelu knjige koji se bavi partijskim borbama, na određenim mjestima nedostaje malo preciznijeg vremenskog određenja s obzirom na, kako je navedeno, smanjeno linearno predstavljanje određenih događaja.

Unatoč tomu, knjiga pruža itekako zanimljivu, pronicljivu i nadasve kritičnu analizu kako dosadašnje historiografije, tako i prakse komunističkih partija, čije je djelovanje velikim dijelom bilo utemeljeno na teorijskim razmimoilaženjima, ali i na osobnim prijemima.

Ana Rajković Pejić

Ivan TEPEŠ: *Hrvatska politička emigracija – HSS* (Zagreb: AGM d. o. o., 2021). 464 str. ISBN 978-953-174-528-4.

U Zagrebu je u travnju 2021. godine u izdanju izdavačke kuće AGM d. o. o. objavljena knjiga *Hrvatska politička emigracija – HSS* autora dr. sc. Ivana Tepeša. Riječ je o tekstu autorove obranjene doktorske disertacije, donekle izmijenjene i priređene za knjigu.

Monografija Hrvatska politička emigracija – HSS jedinstven je doprinos poznavanju povijesti hrvatske političke emigracije nakon uvođenja komunističke diktature, posebno stoga što autor detaljno i upućeno rekonstruirao položaj i politiku najveće i najutjecajnije emigrantske formacije – Hrvatske seljačke stranke (HSS). Monografija je tim važnija jer je riječ o prvom ozbiljnom pokušaju istraživanja emigrantskog HSS-a, bez čega je teško dobiti zaokruženu sliku hrvatske političke emigracije općenito. Ona je ne samo po problematici koja se u njoj obrađuje, nego i po primijenjenoj metodologiji, relevantno djelo suvremene hrvatske historiografije. Na temelju dostupnih izvora i literature, u njoj je iscrpno, pregledno i logično progovoreno o toj dosad zanemarenoj i neobrađenoj problematici suvremene hrvatske povijesti. Uz uobičajene dijelove monografije poput „Uvoda“ i „Zaključka“ te „Imenskog kazala“ i iscrpnog popisa „Izvora i literature“ djelo je podijeljeno u 12 poglavlja: „HSS u Domovini do 1945.“ (str. 19-27), „HSS u iseljeništvu do 1945.“ (27-41), „Mačekov odlazak u emigraciju i pariško razdoblje“ (41-75), „HSS i okupljanje hrvatske emigracije u prvim poslijeratnim godinama“ (75-129), „Odnosi HSS-a sa srpskom i slovenskom emigracijom“ (129-183), „Odnos HSS-a i srednjoeuropskih emigrantskih organizacija“ (183-239), „Kongresi HSS-a 1957. i 1960.“ (239-247), „Veze Jurja Krnjevića s Domovinom“ (247-257), „HSS od 1965. do raskola 1979.“ (257-317), „Iseljeničke organizacije HSS-a“ (317-407), „HSS od osnivanja Središnjega odbora do 1988.“ (407-421) i „Emigrantski HSS nakon 1988.“ (421-429).

Autor u poglavlju „HSS u Domovini do 1945.“ naglašava važnost HSS-a za hrvatsku politiku u monarhističkoj Jugoslaviji. Ne samo da je HSS posjedovao nepodijeljen izborni legitimitet u hrvatskom narodu, nego je stranka pod